

.....

Η λέξη ιστορία ετυμολογείται από το αρχαιοελληνικό ρήμα οίδα (γνωρίζω· ρίζα: ειδ-, Fid, λατ. vid-). Από το ρήμα αυτό επιβιώνουν πολλές νεοελληνικές λέξεις, όπως είδηση, ειδήμονας, συνειδητός, ιδέα, ανίδεος κ.ά. Ίστωρ στην ιωνική διάλεκτο σημαίνει εξεταστής, μάρτυρας και, κατ' επέκταση, γνώστης· επομένως, στην ιωνική, επίσης, διάλεκτο, **ιστορίη** ήταν κάθε γνώση, που προερχόταν από έρευνα πληροφοριών ή από αυτοψία και **ιστορώ** = ζητώ να μάθω. Έτσι, **ιστορία** σήμαινε αρχικά την έννοια της γνώσης, που είναι προϊόν έρευνας και αναζήτησης, τη σημασία της γνώσης του παρελθόντος.

Δυστυχώς, η ιδέα που είχε – στο παρελθόν κυρίως – ο πολύς κόσμος για την Ιστορία ως επιστήμη, ήταν μειωτική και υποτιμητική: Άλλοι την εκλάμβαναν ως στεία παρελθοντογνωσία και «παλαιολογία». Άλλοι ως πολεμοθηρία και στυγερή συλλογή άγριων καταστροφών· μερικοί την ταύτιζαν με μνημονική απαρίθμηση ονομάτων, χρονολογιών, τοπωνυμίων, γεγονότων. Και, τέλος, δεν την θεωρούσαν καν επιστήμη, επειδή δεν είχε δικούς της νόμους, αλλά προσπαθούσε να ερμηνεύσει τα ιστορικά φαινόμενα με νόμους δανεικούς από άλλες επιστήμες, όπως, για παράδειγμα, με τη θεωρία της αιτιοκρατίας (determinismus), η οποία έχει ισχύ στις φυσικές επιστήμες, σύμφωνα με την οποία τα ίδια αίτια οδηγούν στα ίδια αποτελέσματα και αντίστροφα.¹

Η ιστορία, όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα, είναι προϊόν του 18^{ου} αι., όταν, με την επίδραση του Διαφωτισμού, πλάτυνε το περιεχόμενο της έρευνάς της, με πρωτοπόρο τον Βολταίρο, ο οποίος καινοτόμησε, συγγράφοντας ιστορία του πολιτισμού, όπου περιέχονται καινοφανή ιστορικά γεγονότα, όπως τέχνες, γράμματα και επιστήμες. Κι έρχεται ο 19^{ος} αι. με τις ραγδαίες αλλαγές του. Ρεύματα, όπως ο Διαφωτισμός, ο Ρομαντισμός, ο Θετικισμός επηρεάζουν τους ιστορικούς, οι οποίοι συστηματοποιούν περισσότερο τις μεθόδους έρευνας στις πηγές και στα αρχεία και κωδικοποιούν μεθόδους αυστηρής κριτικής των πηγών. Πρόκειται για το ρεύμα του **ιστορικισμού**, δηλ. τον θετικιστικό ιστορισμό.²

Σήμερα, η Ιστορία είναι ένας επιστημονικός τομέας μάθησης, με δικές του μεθόδους και κανόνες, που, ως εξελισσόμενη επιστήμη, έχει υποστεί και υφίσταται πολλές και σημαντικές μεταλλαγές, αλλαγές και μετασχηματισμούς, εφ' όσον παράγει διαφορετικές προσεγγίσεις. Στο πρόσωπό της, η πλειονότητα βλέπει τη σοφή *magistra* (παιδαγωγό, δασκάλα) *vitae* (της ζωής), που μας αποκαλύπτει τα μυστικά του παρελθόντος, μας βοηθάει να κατανοήσουμε το παρόν και ανοίγει,

1^η. Γιακουμή: «Η Ιστορία ως έρευνα και κριτική», Εκδ. Πατάκη, σελ. 196-197.

2^η. Γιακουμή: «Η Ιστορία ως έρευνα και κριτική», Εκδ. Πατάκη, σελ. 46.

μπροστά μας, την αυλαία του μέλλοντος. Την άποψη αυτή συνεπικουρεί η φράση του Ησιόδου, η οποία συμπυκνώνει την ουσία της ιστορικής γνώσης: «Τα τ' εόντα προ (τα όντα προ = τα προηγούμενα), τα τ' εόντα (τα όντα = τα τωρινά), τα τ' εσόμενα (τα μελλούμενα). Με άλλα λόγια, η ιστορία κλείνει «εντός λόγων», επών και έργων την ουσία της ζωής, που οφείλει να ρέει αβίαστα, εμποδίζοντας τη λήθη και τρέφοντας το αειθαλές δέντρο της αλήθειας.

Αντί να πελαγοδρομεί στο απέραντο και ταραχώδες υλικό του ανθρωπίνου παρελθόντος, η Ιστορία πιστεύει ότι αντικείμενο της έρευνάς της είναι το κομμάτι εκείνο του ανθρωπίνου παρελθόντος, το οποίο ταυτίζεται με πολιτιστική δημιουργία – επιστρέφουμε, έτσι, στην ήδη διατυπωμένη άποψη ότι η ιστορία-κή φάση της ζωής του ανθρώπου, πάνω στη Γη, ανέτειλε μαζί με την εμφάνιση του πρώτου πολιτιστικού δημιουργήματος. Έτσι, η πιο σύγχρονη αντίληψη της Ιστορίας είναι αυτή: Αληθινή ανάσταση, στο παρόν, του ανθρωπίνου παρελθόντος, με κίνητρα κάθε άλλο παρά γνωσιοθηρικά. Απώτερος σκοπός της ιστορικής επιστήμης δεν πρέπει να είναι η γνώση για τη γνώση, αλλά η γνώση για τη ζωή. Μ' αυτόν τον τρόπο, η γνώση του χθες θα γίνει πρακτικός σύμβουλος του σήμερα και χρήσιμη πρόγνωση για το αύριο. Άλλωστε η οντική έννοια της ιστορίας (η έννοια της Ιστορίας ως αυτοτελούς υπάρξεως) δεν σταθμεύει, μόνιμα, στο παρελθόν, αλλά συμπορεύεται με το εκάστοτε ανθρώπινο παρόν και ακολουθεί τα τροchioδεικτικά της ανθρώπινης ελευθερίας και βούλησης προς το μέλλον.³

Ο ιστορικός είναι, σπάνια, αυτόπτης μάρτυς των γεγονότων που περιγράφει. Οι περιπτώσεις του Θουκυδίδη, του Ξενοφώντα και του Καίσαρα είναι εξαιρέσεις. Συνήθως, οι ιστορικοί έχουν έμμεση γνώση των γεγονότων, αφού αυτά ανήκουν στο παρελθόν. Είναι, λοιπόν, απαραίτητο να επισημάνουν και να μελετήσουν τα ίχνη που άφησε το παρελθόν. Τα γεγονότα αφήνουν «τα δακτυλικά τους αποτυπώματα» και ο ερευνητής καλείται να τα επισημάνει, να τα αξιολογήσει και να τα σημασιολογήσει.⁴ Οι πληροφορίες για το «χθες» είναι ανήλιαγες και σκοτεινές, ανακατεμένες με δυσαναρίθμητο άλλο πληροφοριακό υλικό και ο ιστορικός, μέσα απ' αυτήν την αταξία και το πλήθος των, άχρηστων πολλές φορές, απομεινاريών του παρελθόντος, θα σκύψει, προσεκτικά κι εξεταστικά, για να ψάξει, να βρει και ν' αξιοποιήσει «πηγές ιστορικές», δηλαδή, πληροφοριακό υλικό, μόνο για το **ανθρώπινο** παρελθόν.

^{**} οντικός: αυτοτελής ύπαρξη.

³Τ. Γιακουμή: «Η ιστορία ως έρευνα και κριτική», Εκδ. Πατάκη, σελ. 30, 32.

⁴Σαράντος Ι. Καργάκος: Μεθοδικές απαντήσεις στην «Εισαγωγή των ιστορικών σπουδών», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1984.

Είναι αυτονόητο κι αν ακόμη ο ιστορικός είναι αυτόπτης μάρτυς, πάλι χρειάζεται τη μαρτυρία των πηγών, οι οποίες, ανάλογα με τον προορισμό τους, διακρίνονται: α) σε άμεσες: (συνθήκες, νομοθετικά έργα, πρακτικά συνεδρίων, συνόδων, κοινοβουλίων, έγγραφα ιδιωτικά και δημόσια, στρατιωτικά έγγραφα, πολιτικά κείμενα, αλληλογραφία, μνημεία, σφραγίδες, νομίσματα, οπτικοακουστικό υλικό) και β) σε έμμεσες: (ιστοριογραφικά έργα σύγχρονα προς τα γεγονότα, απομνημονεύματα, ταξιδιωτικές περιγραφές, γεωγραφικά έργα, ημερολόγια, προφορικές εκθέσεις, λαϊκές παραδόσεις, αγιολογικά κείμενα και **λογοτεχνικά** έργα).

Η σχέση της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένων επιστημονικών μελετών· είναι μια σχέση ιδιαίτερα στενή, γεγονός που φαίνεται αν αναλογισθεί κανείς ότι διάφορα ιστορικά κείμενα παλαιότερων εποχών εξετάζονται από την ιστορία της λογοτεχνίας ως έντεχνα δημιουργήματα.⁵ Η αντίληψη αυτή, που παραπέμπει στη σύγχρονη θεώρηση της Ιστορίας ως «λογοτεχνικού τεχνουργήματος»,⁶ είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στη μεταμοντέρνα εποχή. Απέναντι στη θετικιστική αντίληψη, που θεωρεί ότι έργο της Ιστορίας είναι η αποκάλυψη γεγονότων, που βρίσκονται σε ντοκουμέντα, η νεώτερη επιστημονική θεώρηση αναγνωρίζει την «φανταστική ανακατασκευή» ως χαρακτηριστικό του έργου του ιστορικού, μαζί με την αναπαράσταση της πραγματικότητας.

Πολυθρύλητο, λοιπόν, το πρόβλημα της σχέσης Ιστορίας – Λογοτεχνίας. Η απάντηση στο ερώτημα: Ποιος, άραγε, να είναι ο πιο αξιόπιστος τρόπος προσέγγισης και απολαβής της ιστορίας; Διαβάζοντας «έγκριτες» ιστορικές μελέτες μόνον ή μήπως έχει κάτι να προσφέρει στην αντίληψή μας στην ιστορία και η λογοτεχνία, ειδικά το βάρος του ιστορικού μυθιστορήματος; ή δεν έχει, ακόμη, δοθεί η απάντηση ή οδηγεί σε σχόλια ειρωνικά του τύπου: «Αλίμονο αν πάμε στη λογοτεχνία, για να μάθουμε Ιστορία».

Μια μετριοπαθής στάση, απέναντι στο πρόβλημα, είναι η πιο αποδεκτή: Η λογοτεχνία μπορεί να μας οδηγήσει, από την **νοηματικά** πλήρη αλλά **συναισθηματικά** ελλιπή αντίληψη της Ιστορίας, σε μια ανάγνωση της Ιστορίας, που κάνει χρήση και των **λογικών** και των **θυμικών** (συναισθηματικών) ικανοτήτων μας. Αφηγείται την Ιστορία με την γλώσσα της τέχνης. Είναι μια σχέση αμφίθυμη (προκαλεί διαφορετικά συναισθήματα), αμφίδρομη (η Ιστορία περικλείει την Λογοτεχνία και η Λογοτεχνία την Ιστορία), συμπληρωματική θα έλεγα, αλλά και διαχρονική, **δαιμόνια**.

Με επίκεντρο λογοτεχνικά έργα που επηρέασαν την ιστορική συνείδηση των λαών, τίθεται μια σειρά ερωτημάτων, αναφορικά με τη

⁵Κατσίκη – Γκίβαλου: Λογοτεχνική αφήγηση και Ιστορία, Ηώς, 3, σς 201-203.

⁶Hayden White, 1974, σσ 277-303.

σχέση της ιστορικής αφήγησης και της λογοτεχνικής αναπαράστασης, τον συνεχή διάλογο ανάμεσα στις μορφές λόγου, που συνομιλούν με το παρελθόν.

Σχετικά με την ελληνική αρχαιότητα, οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι, σε μια εποχή που ο άνθρωπος διανύει το παιδικό στάδιο της πνευματικότητάς του, η προβολή του μυθικού στο πραγματικό δεν είναι μια θελημένη, σκόπιμη νόθευση του ρεαλιστικού· το αντίθετο μάλιστα· πρέπει να θεωρηθεί σαν μια συγκινητική απόπειρα ερμηνείας, έστω και απλοϊκής. Έπειτα, θα πρέπει, στα έργα αυτά, να εκτιμήσουμε την προσπάθεια των τότε ανθρώπων να ιχνηλατήσουν στο παρελθόν τους, γεγονός που μαρτυρεί πλήρη συνείδηση της αξίας που έκρυβε το παρελθόν στο παρόν.

Αν ως απαρχή της λογοτεχνίας μας ορίσουμε τα ομηρικά έπη, τα οποία, μαζί με άλλα πρωτο-ιστορικά αφηγήματα όπως: τη Θεογονία του Ησιόδου, τις χρονογραφικές Λογογραφίες του Εκαταίου του Μιλησίου, του Φερεκύδη, του Ακουσιλάου, όλα αυτά τα κείμενα βρίθουν από μυθεύματα, λαϊκές δοξασίες, δεισιδαιμονίες, μεγαλοποιήσεις και φαντασιώσεις, ενώ, ανάμεσά τους, υπάρχουν άφθονα ψήγματα αλήθειας και πραγματικότητας.

Είχε όμως προηγηθεί η προϊστορία της πρωτο-ιστορικής περιόδου, η Τέχνη της Μνήμης, όπως την αποκαλούν οι θεωρητικοί της ιστορίας, της οποίας τα ίχνη χάνονται στις «σκοτεινές εποχές» πολύ πριν από τα ομηρικά χρόνια. Πρόκειται για μια μέθοδο ιστορικής γραφής «αποτύπωσης», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αριστοτέλης⁷, «των εννοιών με τη μορφή εικόνων στις κέρινες πλάκες της ψυχής», η οποία επιτρέπει στον ασκούμενο την ανάκληση κάθε είδους πληροφορίες, σαν να ξεφυλλίζει τις σελίδες ενός βιβλίου.

Αν η μνήμη αποτελεί για τον Αριστοτέλη φυσική νοητική διαδικασία, για τον Πλάτωνα δεν είναι παρά η ανάμνηση της ψυχής από τον κόσμο των Ιδεών. Στον διάλογό του «Θεαίτητος»⁸, ο Σωκράτης χρησιμοποιεί για την ψυχή των ίδια παρομοίωση ότι, δηλαδή, αυτή αποτελείται από ένα υλικό σαν κερί στο οποίο αποτυπώνονται οι ιδέες με τη μορφή εικόνων. Ας μην ξεχνάμε, επίσης, ότι στον Πλάτωνα χρωστάμε και την πολύτιμη διάσωση της ανάμνησης ότι η Τέχνη της Μνήμης, η «εσωτερική» δηλ. γραφή των πληροφοριών προϋπήρξε της κανονικής γραφής.

Στην Ιλιάδα του Ομήρου, συναντούμε τα ίχνη πολλών ξένων κειμένων, μερικά από τα οποία έχουν σαφέστατα προομηρική προέλευση. Είναι, θα μπορούσαμε να πούμε, μια «διασκευή», μια λογοτεχνική διασκευή – η οποία, όπως και κάθε αφηγηματικό κείμενο, έχει δομηθεί με στοιχεία από μια αληθινή ιστορική διήγηση: Τι συνέβη, που συνέβη, τότε συνέβη και

⁷Αριστοτέλης: «Περί ψυχής».

⁸Πλάτων: «Θεαίτητος».

ποιοι ήταν οι πρωταγωνιστές – ενός πραγματικού γεγονότος, του Τρωικού πολέμου, στο οποίο συμμετείχαν υπαρκτά πρόσωπα, όπως π.χ. ο Αγαμέμνονας και διαδραματίστηκαν γεγονότα της ιστορίας, όπως, για παράδειγμα, η θαλάσσια εκστρατεία υπαρκτών πόλεων του ελλαδικού χώρου, εναντίον μιας, επίσης, υπαρκτής πόλεως, στην αντίπερα πλευρά του Αιγαίου^{& 10β}. Τα ομηρικά έπη, πέρα από τη μεγάλη αισθητική τους αξία, παρουσιάζουν και μια ιδιαίτερη ιστορική σημασία, γιατί μας βοηθούν να γνωρίσουμε τον βίο, τις ηθικές, θρησκευτικές και πολιτικές αντιλήψεις των Ελλήνων της πρώιμης περιόδου. Πίσω από το μύθο τους, κρύβεται ένας πυρήνας αλήθειας, που επιβεβαιώθηκε από τις ανασκαφές του Σλίμαν. Για πρώτη φορά, η ιστορία συναπαντήθηκε με τη λογοτεχνία και – όπου συμβαίνει αυτό, η σύμπτωση είναι μαγευτική – έτσι, πλάσθηκε το έπος, με πυρήνα ιστορικό και πλοκή ευφάνταστη, γεμάτη αριστοτεχνικά ποιητικά ευρήματα και συμβάντα επινόησης. Ο Όμηρος, σύμφωνα με μια παμπάλαια πίστη, η οποία επιζεί ακόμη στα χρόνια του, κάνει επίκληση στη θεά, παρακαλώντας την είσοδο, μέσα του, της θεότητας των ύμνων, αρχικά, και, ύστερα, των επών, που τον «εμπνέει». Η θεότητα αυτή ήταν η Μνημοσύνη, η οποία είναι αυτή που έκανε το δώρο της μνήμης στους ανθρώπους. Οι μούσες – κόρες της Μνημοσύνης και του Δία – ως θεότητες, ξέρουν όλα όσα έγιναν στο παρελθόν και τα αποκαλύπτουν στους ευνοούμενους τους ποιητές, μπαίνοντας οι ίδιες μέσα τους και μιλώντας με το στόμα του ποιητή. Έτσι, οι στίχοι και το έπος ολόκληρο είναι ένας απλός αντίλαλος εκείνων που υπαγόρευαν οι μούσες.¹¹

Στην κόρη της, Κλειώ, η Μνημοσύνη κληροδότησε το χάρισμα της μνήμης· η Κλειώ, η μούσα της ιστορίας αλλά και των ιστοριών ήταν υπεύθυνη για να διαφυλάσσει τη μνήμη κι όλη τη γνώση, η οποία προερχόταν από τις ανακαλύψεις και τις έρευνες του παρελθόντος. Είναι αυτή, η οποία εγγυάται την πιστότητα του αρχικού λόγου, διατηρώντας την ενότητά του στο διηνεκές, προφορικά ή γραπτά, εφ' όσον «η φωνή ομηρεύουσα» (ο προφορικός λόγος) αυτή που είναι όμηρος του γραπτού λόγου είναι και λιγότερο επισφαλής σε αλλοιώσεις, στο πέρασμα του χρόνου.

Το όνομά της προέρχεται από το ρήμα κλείω, από το οποίο προέρχεται το ρήμα κλείζω = δοξάζω, λαμπρύνω αλλά και περικλείω. Άμεση σχέση με την Κλειώ έχει το ουσιαστικό κλέος = δόξα, καθώς και το ους. η κλεις (το κλειδί). Η καταγραφή των ενδόξων πράξεων του παρελθόντος έδινε

&^{10α} Ένθετα-Αναγνώσεις: Η Ιλιάδα ως πηγή Ιστορίας-Tweet, Δημοσίευση 14-09-2016.

10β^{10β} Δοκίμια για τη γλώσσα της Λογοτεχνίας, Εστία.

11¹¹ Κώστας Καλοκαιρινός, φιλόλογος: Ομήρου Ιλιάδα, ερμηνευτική έκδοση με βάση τη μετάφραση Καζαντζάκη – Κακριδή, Τόμος Α', Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.

το κλειδί για την εξαγωγή χρησίμων συμπερασμάτων για τα μέλλοντα να συμβούν.

Η άλλη θυγατέρα της Μνημοσύνης, η οποία, κατά τον Απολλόδωρο (Απολλόδ. 1, 2, 3), ήταν η πρώτη των Μουσών και δεύτερη η Κλειώ, ήταν η Καλλιόπη, η μούσα του έπους, «η εξέχουσα πασών των άλλων μουσών».

Καλλιόπη: Καλή+οψ = αυτή που έχει ωραία φωνή, η καλλίφωνη. Η λ. οψ απαντάται στους ποιητές και σημαίνει φωνή, θεϊκή και ανθρώπινη. (Λεξικόν ομηρικών, Ιωάνν. Πανταζίδου, Εκδ. Β. Βασιλείου, Αθήναι).

Στη μεταγενέστερη περίοδο (7^{ος} αι. π.Χ.), οι λυρικοί ποιητές μας πληροφορούν για τις πολιτικές και κοινωνικές διαμάχες, που ξέσπασαν στις πόλεις και απεικονίζουν την επικαιρότητα, μέσα στο έργο τους. Ένας απ' αυτούς, ο Τυρταίος, είναι πολύτιμη πηγή για τον Β' Μεσσηνιακό πόλεμο και τον βίο των Σπαρτιατών. Οι τραγωδίες και οι κωμωδίες μας αποκαλύπτουν πολλές πτυχές του πολιτικού και κοινωνικού βίου των Αθηνών του 5^{ου} και 4^{ου} π.Χ. αι. Οι κωμωδίες του Αριστοφάνη αποκαλύπτουν τις εσωτερικές αδυναμίες της Αθηναϊκής δημοκρατίας.

Στο Βυζάντιο, πολλά λογοτεχνήματα είναι αξιόλογες ιστορικές πηγές, οι οποίες φωτίζουν γενικότερες πολιτικές και κοινωνικές καταστάσεις και τη δράση μεμονωμένων προσώπων. Συγκεκριμένα, το πολύστιχο δημιούργημα του Γεωργίου Πισίδη, «Ηρακλείας», είναι βασική πηγή για τις εκστρατείες του αυτοκράτορα Ηρακλείου. Το περίφημο «Έπος του Βασιλείου Διγενή Ακρίτα» καθρεφτίζει την πολεμική ζωή των Ακριτών και φέρνει ως εμάς τον απόηχο των σκληρών συγκρούσεων με τους Άραβες. Το «Χρονικόν του Μορέως» (13^{ος} μ.Χ. αι.) περιγράφει την κατάκτηση της Πελοποννήσου από τους Φράγκους. Αν και άτεχνο, είναι, ωστόσο πολύτιμη πηγή για την τοπογραφία, τα τοπωνύμια, την γλώσσα, την κοινωνική κατάσταση και την ιστορία της Πελ/σου στα χρόνια της Φραγκοκρατίας.

Αλλά και στα νεώτερα χρόνια, η λογοτεχνία δεν έπαψε να δίνει στην ιστορία αξιόλογο υλικό. Μέσα σ' αυτήν, αποτυπώνονται τα κοινωνικά και πολιτικά αιτήματα των λαών, οι οποίοι δημιούργησαν τη νεώτερη ιστορία. Κυρίως το μυθιστόρημα, η μεγάλη δόξα του 19^{ου} αι., μας έδωσε εξαιρετικές τοιχογραφίες ανθρώπινων καταστάσεων ή κινημάτων. Το μυθιστόρημα σε ιστορικό φόντο και το αυθεντικό ιστορικό μυθιστόρημα περιέχουν, συχνά, άγνωστες ή λιγότερο γνωστές ιστορικές πηγές, προϋποθέτουν μελέτη των πηγών και παραπομπές από τους δημιουργούς και αποτελούν αφορμές για σκέψη και περαιτέρω αναζήτηση γνώσης. Πρέπει όμως, να διαβάζονται με προσοχή και κριτική σκέψη, επειδή, πάντοτε, περιέχουν μυθοπλασία, ενώ, κάποιες φορές, δεν στηρίζονται σε απολύτως τεκμηριωμένη ιστορική βάση. Δεν αποτελούν ιστορία, αποτελούν όμως ευκαιρία να μάθουμε την ιστορία μας ή, έστω, στοιχεία

της, να ανακαλύψουμε, ενίοτε, νέες οπτικές και ερμηνείες γεγονότων, μέσα από την αναγνωστική απόλαυση, τη χαρά του χαλαρού διαβάσματος, τη λογοτεχνική μύηση.¹²

Το ιστορικό μυθιστόρημα, από τη γέννησή του, συνδέθηκε με την ιστορία. Η ιστορία, ως επιστήμη και το ιστορικό μυθιστόρημα, ως λογοτεχνικό είδος, αναπτύχθηκαν στον 19^ο αι. Στη νεοελληνική λογοτεχνία, το ιστορικό μυθιστόρημα συνδέεται από την πρώτη στιγμή, στην Ελλάδα, με τον ρομαντισμό και με το ηρωικό πάθος (Σοφία Ντενίση 1994), γεννημένο από την καταλυτική επίδραση του Walter Scott και της ρεαλιστικής του παράδοσης.

Σε ό,τι αφορά στην ιδεολογία του, το εθνικό ιδανικό του σχηματίστηκε μετά την πτώση της φεουδαρχίας και ενέπνευσε τόσο τους Διαφωτιστές όσο και τους ρομαντικούς: Αν οι Διαφωτιστές έσπευδαν να ταυτίσουν το έθνος με την φυλή, θεωρώντας, ταυτόχρονα, πως το πρώτο αποτελεί προπύργιο της οικουμενικότητας, οι ρομαντικοί ενέταξαν την έννοια του έθνους στην πολιτική σφαίρα, παρακινημένοι από την πίστη τους στους αγώνες του εθνικισμού (Πολίτη 2004). Για να μείνουμε σε ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα, αναφέρουμε τα: «Ο αυθέντης του Μορέως» (1850) του Αλ. Ρίζου Ραγκαβή, η «Τασσώ» (1858), του Αχιλ. Λεβέντη, «Η ηρωίς της Ελλ. επαναστάσεως» (1861) του Στ. Ξένου, «Ο Κατσαντώνης: Κλέφτικον Επεισόδιον» (1862) και ο «Χαλέτ εφέντης» (1867), του Κων/νου Ράμφου ή οι «Κρητικοί γάμοι» του Σπ. Ζαμπέλιου, τα οποία ξεκινούν από τον, με κάθε τρόπο, τονισμό της εθνικής υπερηφάνειας και αξιοπρέπειας και φτάνουν μέχρι τη σύνδεση της ελληνικής φυλής στις πιο απομακρυσμένες άκρες της, στην αρχαία Ελλάδα, δηλαδή, στο εσωτερικό ενός ιστορικού μυθικού χρόνου.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη (1851-1911). Γεννήθηκε στη Σκιάθο, αλλά μεγάλα διαστήματα της ζωής του τα πέρασε στην Αθήνα, ανάμεσα στους ταπεινούς συσσωρευμένους πληθυσμούς, όπου αισθανόταν μεγαλύτερη ασφάλεια, έξω από τους λογοτεχνικούς κύκλους της πρωτεύουσας. Στην Αθήνα, πρωτοέφτασε νέος, για σπουδές τις οποίες όμως, γρήγορα εγκατέλειψε, για να αφοσιωθεί στο γράψιμο. Στα πρώτα του βήματα, ασχολήθηκε με περιπετειώδη ιστορικά μυθιστορήματα, που δημοσιεύονταν σε εφημερίδες με μορφή επιφυλλίδας (λαϊκό ανάγνωσμα του οποίου τα κεφάλαια δημοσιεύονται τμηματικά), παράλληλα με μεταφράσεις λογοτεχνικών έργων από την αγγλική και γαλλική.

Το πρώτο του μυθιστόρημα είναι η **Μετανάστις** (1880), έργο το οποίο κλείνει, σπερματικά, όλον τον κατοπινό διηγηματογράφο. Είναι η τραγική ιστορία μιας δυστυχισμένης ελληνοπούλας της δουλείας και της διασποράς, που διαδραματίζεται ανάμεσα σε δυο ελληνικά κέντρα, τη

¹² Θεόδωρος Παπαθεοδώρου: «Η Ιστορία και το Μυθιστόρημα», Κοινοπ. Tweet.

Μασσαλία και τη Σμύρνη και στο καράβι, ελληνικό κι αυτό, με πλήρωμα ελληνικό. Άσχετα με το νόημα και τον σκοπό του, το ρομαντικό αυτό μυθιστόρημα του Παπαδιαμάντη είναι από τα πρώτα νεοελληνικά μυθιστορήματα, θαλασσινό, με ωραίες ναυτικές σκηνές και αφηγήσεις, με καθαρά λαϊκούς τύπους με διαλόγους, λαϊκές εκφράσεις, τραγούδια ναυτικών και κώμους (κώμος: αρχαία λαϊκή και αγροτική γιορτή, κατά την εποχή του τρύγου, προς τιμήν του θεού Διονύσου, κατά την οποία τραγουδούσαν χαρμόσυνα τραγούδια). Τώρα, ο Παπαδιαμάντης διαμορφώνει και το φιλολογικό του όνομα. Είναι η πρώτη και μεγαλύτερη, αλλά και χαρακτηριστική δημιουργία του.

Γραμμένο τρία χρόνια μετά την **Μετανάστιδα**, το μυθιστόρημα **Οι Έμποροι των Εθνών**, ιστορικό και ρομαντικό, καθορίζει την πρώτη συγγραφική περίοδο, όταν ακόμα δεν είχε γίνει απόλυτα κύριος της τέχνης του και αγωνιζόταν, ως νέος συγγραφέας, να δημιουργήσει μυθιστόρημα πρωτότυπο και επιβλητικό, με τις αντιλήψεις και τα αισθητικά μέτρα της εποχής του. Πρωτοδημοσιεύτηκε σε σειρά επιφυλλίδων του εβδομαδιαίου σατιρικού και φιλολογικού περιοδικού του Βλάση Γαβριηλίδη «**Μη χάνεσαι**», από τις 5 του Νοέμβρη 1882 ως τις 8 του Φλεβάρη του 1883, με το ψευδώνυμο **Μποέμ**. Σαν ιστορικό μυθιστόρημα, έκανε μεγάλη εντύπωση, στην εποχή του, στους λογοτεχνικούς κύκλους και διαβάστηκε με απληστία από το αναγνωστικό κοινό. Ξαναζωντανεύει τη νησιώτικη Ενετοκρατία του Αιγαίου, στην πρώτη της εξόρμηση, την πειρατική, (1200 μ.Χ.) – τους εμπόρους πραγματικά των εθνών, τους κατακτητές και πειρατές – Γενοβέζους και Βενετσιάνους. Έχει αφηγήσεις, διαλόγους, σκηνές, περιγραφές αληθινά συναρπαστικές, πλοκή σφιχτοδεμένη και πάλλεται από βαθιά αίσθηση της ελληνικής ζωής. Είναι νησιώτικο, θαλασσινό, ναυτικό, γεμάτο δράση και περιπέτεια, δημιούργημα ιστορικής μελέτης και αναπλαστικής φαντασίας. Δεν λείπουν κι απ' αυτό οι λαϊκοί τύποι, επεισοδιακά τοποθετημένοι. Η γλώσσα του είναι πιο στρωτή και πιο ζωντανή, από τη γλώσσα του προηγούμενου μυθιστορήματός του· καθαρεύουσα, πεταχτή, γοργή, ζωντανεμένη από το ύφος, την αφήγηση και τους άφθονους διαλόγους.

Το τρίτο μυθιστόρημα, **Η Γυφτοπούλα**, γράφτηκε το 1884, όταν ο Γαβριηλίδης είχε ιδρύσει την εφημερίδα «Ακρόπολη» κι έβαλε τον Παπαδιαμάντη να του γράψει για την επιφυλλίδα της ένα πρωτότυπο, ελκυστικό μυθιστόρημα. Η Γυφτοπούλα δημιούργησε, γύρω από τον Παπαδιαμάντη έναν θρύλο· έγινε ο πρωτεργάτης στην καλλιέργεια του πρωτοτύπου μυθιστορήματος, στην Ελλάδα. Η υπόθεση είναι παρμένη από τα χρόνια της Άλωσης και πυρήνας της είναι το Βυζάντιο και η Μεγάλη Ιδέα. Ήρωας του έργου είναι ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων, ο μεγάλος σοφός, που κατέφυγε στη Σπάρτη κι έβαλε πρόγραμμά του ν' αναστήσει την αρχαία θρησκεία.

Είναι ένα έργο τολμηρό και στη σύλληψη και στη σύνθεση και στη μορφή. Ο συγγραφέας, με μεγάλη δύναμη φαντασίας, βρήκε την υπόθεση και, από έναν απλό πυρήνα, την έκανε ολόκληρη ιστορία κι έβαλε μέσα τόσα πρόσωπα και τόσες καταστάσεις, ακόμα και την καθολική προπαγάνδα και τις καθολικές καλόγριες. Σχετικά με τη σύνθεση, ο συγγραφέας φεύγει από σκηνή σε σκηνή, κάνει παρεκβάσεις, άλματα, ανασυνθέσεις, επαναφορές, παρεμβαίνει και ο ίδιος στη διήγηση, για να εξηγήσει διάφορες απορίες. Εκείνο που μένει βιώσιμο στη σύνθεση αυτή του Παπαδιαμάντη είναι μερικοί τύποι και ιδίως μερικές σκηνές, η ζωή και τα τραγούδια των γύφτων. Η Γυφτοπούλα δείχνει καλύτερα και επιβεβαιώνει τις ανεξάντλητες καλλιτεχνικές δυνατότητες του Παπαδιαμάντη. Προχωρεί στο γράψιμο με τόλμη και καταπληκτική αυτοκυριαρχία. Ανοίγει δικούς του δρόμους, χωρίς να λογαριάζει τους κανόνες και την παράδοση (τους κανόνες της παραδοσιακής λογοτεχνίας. Η τομή του είναι αποφασιστική, προσωπική, σίγουρη.¹³

Με τα ιστορικά μυθιστορήματα του Παπαδιαμάντη πραγματοποιείται η μετάβαση από τον ρομαντισμό στον ρεαλισμό και από τον 19^ο στον 20^ο αι.

Όμως πολύ συγγενέστερα στην προσωπικότητά του, όπως σιγά-σιγά διαμορφωνόταν, ανθρώπου, δηλαδή, συνεσταλμένου, λιτού, προσκολλημένου στη θρησκευτική λατρεία και το βυζαντινό τυπικό, είναι τα διηγήματα που άρχισε να γράφει μετά το 1885, όταν, σε ηλικία 35 χρόνων, ο διηγηματογράφος Παπαδιαμάντης βρήκε τον δρόμο του. Το πέρασμά του από το ιστορικό μυθιστόρημα στο ηθογραφικό διήγημα δεν είναι άσχετο με την πριμοδότηση της μνήμης του και όχι της φαντασίας του, που επιβάλλει, ως φυσική συνέπεια, τη στροφή και τη μετάβαση από το ένα λογοτεχνικό είδος στο άλλο.¹⁴

Η διαπίστωση πάντως αυτή δεν πρέπει να εκληφθεί ως αναιρετική της σημασίας των μυθιστορημάτων του· αντίθετα, ο μελετητής μπορεί εύκολα να διακρίνει σ' αυτά την ελευθερία της φαντασίας που τα διέπει και ν' ανιχνεύσει, παράλληλα, πολύτιμα στοιχεία για την κατανόηση της μετέπειτα συγγραφικής του πορείας και εξέλιξης. Τα διηγήματά του απηχούν τον πιο γνήσιο κόσμο του, ενώ, ταυτόχρονα, στις διάφορες ψυχικές καταστάσεις που τα ορίζουν, βρίσκει τις πιο πρόσφορες συνθήκες για την εντελώς προσωπική του αφήγηση. Έτσι, η συμπτωματική ζήτηση· ενός νέου καταναλωτικού είδους, του ηθογραφικού διηγήματος, δραστηριοποιεί τη βαθύτερη και πραγματική

¹³¹³ Παπαδιαμάντη άπαντα: Εκδ. οίκος Χρ. Γιοβάνης, τόμος 1, σελ. κθ', λα', λγ'. Επιμέλεια Γ. Βαλέτα, Αθήναι, 1972.

¹⁴¹⁴ Αλ. Παπαδιαμάντης αυτοβιογραφούμενος, Επιμέλεια: Παναγ. Μουλλάς, Εκδοτική Ερμής Ε.Π.Ε., Αθήνα 1974, Εκδόσεις: Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Δ/ντής Άλκης Αγγέλου.

* Ζήτηση: εκδήλωση ενδιαφέροντος.

του ανάγκη, που μόνον τότε εκδηλώνεται ελεύθερα, να αναπολεί έναν κόσμο, που του ήταν ιδιαίτερα αγαπητός.¹⁵

Ιστορική συνέχεια της Γυφτοπούλας αποτελεί το ιστορικό διήγημα του Παπαδιαμάντη **Χρήστος Μηλιόνης***, με το οποίο ο Παπαδιαμάντης αναδημιουργεί αριστουργηματικά μια ελληνική ιστορική ώρα, την μετεπαναστατική κατάσταση στην Ελλάδα, ύστερα από την έκρηξη του 1821. Ξαναζωντανεύει τα ηρωικά χρόνια της κλεφτουριάς, της εθνικής αντίστασης. Εκεί, κατά τον συγγραφέα, η λαϊκή ψυχή, παρατημένη από την ηγεσία της, πήρε στα χέρια της την τύχη του Έθνους. Είναι ένα προανάκρουσμα (προάγγελος) της παρουσίας της νεοελληνικής ζωής, που ετοιμαζόταν να συνθέσει με τα διηγήματά του. Είναι ένα ιστορικό λογοτέχνημα που και μόνον αυτό να είχε γράψει θα ήταν αρκετό να χαρακτηριστεί μεγάλος συγγραφέας.¹⁶ Στη νουβέλα του αυτή, ο Παπαδιαμάντης προσπάθησε να δώσει το κλίμα του ηρωισμού της κλέφτικης ζωής και να περιγράψει τα ήθη και τις συνήθειες των κλεφτών, εμπνευσμένος από το δημοτικό τραγούδι και επιχείρησε να συνδυάσει την ιστορία με την ηθογραφία, σύμφωνα με τις τάσεις της εποχής. Με πυρήνα τα ιστορικά δεδομένα ενός ηρωικού επεισοδίου της περιόδου ακμής των Αρματολών και Κλεφτών, είναι ένας οιονεί (σαν) «μοναχικός σταθμός» στο έργο του, εφ' όσον, όπως προκύπτει από τη συμπλοκή, μέσα του, του ιστορικού με το ηθογραφικό στοιχείο, συνιστά το τελικό πέρασμά του, τη γέφυρα, από το ιστορικό ρομαντικό μυθιστόρημα στο ηθογραφικό διήγημα.

Έτσι και τα τέσσερα πρώτα μεγάλα έργα του Παπαδιαμάντη γραμμένα μέσα σε έξι χρόνια, παρουσιάζουν μιαν ιστορική και λογοτεχνική συνέχεια: Φραγκοκρατία – Άλωση – Διασπορά – Τουρκοκρατία. Μένει η νέα Ελλάδα, που θα βρει την έκφρασή της, μέσα από το διηγηματογραφικό του έργο, μ' όλον τον ελληνισμό και τις αξίες της.

Μια από τις σπουδαιότερες περιόδους της νεοελληνικής ιστορίας είναι η περίοδος της Τουρκοκρατίας, η οποία αρχίζει το 1669, όταν με την πτώση του Χάνδακα, περιορίστηκε σημαντικά η κυριαρχία των Βενετών στις ελληνικές χώρες και ενοποιήθηκε, σχεδόν, κάτω από την κρατική εξουσία των Οθωμανών, ο γεωγραφικός χώρος, όπου ζούσαν οι Έλληνες. Έτσι, και οι τύχες του Γένους συναρτήθηκαν, κατά κύριο λόγο, με τις τύχες και τις εσωτερικές μεταβολές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Από τις μεταβολές αυτές, οι Έλληνες κατόρθωσαν να επωφεληθούν και να

¹⁵ Mario Vitti: Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Εκδ. Οδυσσέας και Mario Vitti, Αθήνα 1970, μετάφρ. Μυρσίνης Ζορμπά, σελ. 263.

*** Η επωνυμία του Μηλιόνη είναι μάλλον υπένδειξη ότι ήταν οπλισμένος με το ομώνυμο μακρύκανο ντουφέκι, το μιλιόνι.

¹⁶ Άπαντα Παπαδιαμάντη της σειράς ιδανική βιβλιοθήκη, Εκδ. Φυτράκη – Κουτσούμπου, 1966, σελ. 42.

βελτιώσουν την θέση τους. Από τις αρχές του 18^{ου} αι. Έλληνες διορίζονται μεγάλοι διερμηνείς της Πύλης, διερμηνείς του στόλου και οσποδάρη (ηγεμόνες) των παραδουναβίων ηγεμονιών, Μολδαβίας και Βλαχίας. Αναπτύχθηκε, έτσι, η τάξη των Φαναριωτών και το Γένος, εκτός από εκκλησιαστική, απέκτησε και πολιτική ηγεσία από έμπειρους πολιτικούς, οι οποίοι (Φαναριώτες) αν και ήταν βαρυφορτωμένοι με πολλά ελαττώματα, δρουν με ζωντάνια παντού στην Οθωμανική αυτοκρατορία, στα εργαστήρια, στα συμβούλια και, καθώς είναι πνευματικά ανώτεροι και δίδουλοι (δίδυμοι, δόλιοι), δεν παύουν να σκέπτονται, ανάλογα με τις περιστάσεις, ν' ανατρέψουν τον τύραννο, ο οποίος βρισκόταν σε κατάπτωση, από κάθε άποψη.

Στην ίδια περίοδο ακμάζουν οι θεσμοί αυτοδιοικήσεως των Ελλήνων, οι κοινότητες, με τους προκρίτους να συγκεντρώνουν τη δύναμη στα χέρια τους, ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο. Παράλληλα με την οικονομική άνοδο, εμφανίζεται και ως συνέπειά της, σε μεγάλο βαθμό, μεγάλη πολιτιστική πρόοδος. Ιδρύονται νέα σχολεία, κυκλοφορούν βιβλία, ευρύνεται ο κύκλος των μορφωμένων Ελλήνων. Οι Διδάσκαλοι του Γένους εργάζονται, εντατικά, για τον «φωτισμό του Γένους», εκδίδοντας τους αρχαίους συγγραφείς και μεταφέροντας τα ιδεολογικά ρεύματα της Ευρώπης και τις νέες κατακτήσεις της επιστήμης (Διαφωτισμός).

Συγχρόνως, αναπτύχθηκε ο κλεφταρματολισμός, επακόλουθο, κατά κύριο λόγο, της αποδιαρθρώσεως του στρατιωτικού οργανισμού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Δημιουργήθηκε, λοιπόν, ειδική τάξη πολεμιστών, οι αρματολοί και οι κλέφτες, που αποτέλεσαν την κύρια στρατιωτική δύναμη του Γένους, καθώς και ναυτική δύναμη από τον εξοπλισμό των εμπορικών πλοίων και τους αγώνες τους εναντίον των πειρατών.

Οι συνθήκες που δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα, μετά την τουρκική κατάκτηση, ευνόησαν την ανάπτυξη ενός ρεύματος, το οποίο οδηγούσε τους κατοίκους των πεδινών περιοχών προς τους ορεινούς όγκους. Μπροστά στην απειλή της σφαγής και της αιχμαλωσίας, πληθυσμοί των πεδινών περιοχών ή και μεμονωμένα άτομα διάλεξαν τον δρόμο της φυγής, γνωρίζοντας ότι οι συνθήκες διαβίωσης θα ήταν πολύ δύσκολες για να επιβιώσουν χρειαζόταν σκληρός αγώνας, που είχε, ως συνέπεια, τόσο την ανάπτυξη σωματικών και πνευματικών ικανοτήτων όσο και τη δημιουργία μιας διαφορετικής ψυχосύνθεσης και νοοτροπίας, αυτή του αντάρτη, του ανυπότακτου, που δεν δέχεται να συμβιβαστεί με την εξουσία είτε πρόκειται για την οθωμανική διοίκηση είτε για τους προκρίτους (κοτζαμπάσηδες) και καταφεύγει, πολύ συχνά, για να επιβιώσει, σε αρπαγές, γι' αυτό έμειναν στην ιστορία ως κλέφτες και εμφανίστηκαν από την αρχή της τουρκικής κατάκτησης.

Για να φθάσει όμως ο κλέφτης να γίνει ο θρυλικός αγωνιστής της ελευθερίας, όπως μας τον παρουσιάζουν τα δημοτικά τραγούδια και η

παράδοση, χρειάστηκε να περάσουν τρεις, περίπου, αιώνες μετά την Άλωση. Τα στοιχεία που έχουμε για κλέφτες στον 18^ο αι. είναι ελάχιστα και μόνον ως ληστεία θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν. Πολύ αργότερα, δυο ή τρεις γενεές πριν από την επανάσταση του 1821, οι κλέφτες θα γίνουν οι πυρήνες αντιστάσεως εναντίον του κατακτητή, ο οποίος οργάνωσε στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον τους ή θα αναγκασθεί να λάβει άλλα μέτρα στις περιοχές που άκμαζε η κλεφτουριά, με σκοπό να τους δελεάσει ή να τους εξοντώσει.

Ο θεσμός των κλεφτών, οι οποίοι αποτέλεσαν τη «μαγιά της λευτεριάς, κατά τον εύστοχο χαρακτηρισμό του Μακρυγιάννη, θα μείνει για πολύ ακόμη, ίσως για πάντα, άγνωστος στις οργανωτικές του λεπτομέρειες. Οι πληροφορίες που έχουμε για την τακτική που χρησιμοποιούσαν, για τον οπλισμό τους, για την νοοτροπία και την ψυχροσύνη τους δεν είναι παλαιότερες από το τέλος του 18^{ου} αι. Κάποιες ειδήσεις, σκόρπιες σε απομνημονεύματα αγωνιστών, αποτελούν τη μοναδική μας πηγή, κυρίως όμως η παράδοση, που την κατέγραψε ο γνωστός συλλέκτης δημοτικών τραγουδιών Claude Fauriel, στην εισαγωγή της συλλογής του. Πλούσιες είναι οι πληροφορίες που συγκέντρωσε ο Fauriel για την καθημερινή ζωή των κλεφτών στα λημέρια και για την πολεμική άσκησή τους, που τους προετοίμαζε για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του εχθρού. Η σκοποβολή και η λιθοβολία, το πήδημα και το τρέξιμο – αγαπητή ενασχόληση των κλεφτών στις πλαγιές των βουνών – συνδυασμένα με τις κακουχίες και τις σωματικές ταλαιπωρίες, έδωσαν στους κλέφτες τα εφόδια για τον αγώνα του 1821.¹⁷

Θεσμός παράλληλος, αλλά δημιούργημα άλλων παραγόντων υπήρξε ο θεσμός των αρματολών, που οι αρχές του χάνονται, επίσης, στα πρώτα χρόνια της εμφάνισης του Οθωμανών. Η λέξη αρματολός δεν απαντά σε ελληνικά κείμενα ως τον 17^ο αι. Σε πολύ παλιά τουρκικά κείμενα, υπάρχει ο όρος martolos, martoloz ο οποίος αναφέρεται στον ένοπλο φρουρό του κάστρου, όπως, επίσης και στον πειρατή των θαλασσών αλλά και τον ποταμών (Δούναβη).

Ο γλωσσολόγος Μένιος Φιλήντας το ετυμολογεί από τη λέξη αρματολόγος, για την οποία όμως δεν υπάρχει συγκεκριμένη μαρτυρία, είναι, όπως λένε οι γλωσσολόγοι, λέξη αμάρτυρη, γι' αυτό και σημειώνεται με αστεράκι*. Έχουμε, λοιπόν, αρματολός' η λέξη παράγεται από τη λ. αρματολόος, η οποία παράγεται από την αμάρτυρη λέξη αρματολόγος. Την εκδοχή αυτή δέχεται και ο Γ. Μπαμπινιώτης.

Τούρκοι ιστορικοί αναφέρουν ότι ο θεσμός των αρματολών έχει τις ρίζες του στα χρόνια του ιδρυτή του Οθωμανικού κράτους Οσμάν Γαζή

¹⁷¹⁷⁻¹⁸: Ιστορία Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΑ', σελ. 1454-148.

Κ. Παπαρρηγόπουλος: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος 15.

David Brewer: «Ελλάδα 1453-1821 – Οι άγνωστοι αιώνες», Εκδ. Πατάκη.

(1300-1326) και του διαδόχου του, Ορχάν μπέη (1326-1362). Συστηματική οργάνωση του θεσμού και εφαρμογή του στην Ελλάδα, τοποθετείται στα χρόνια του Μουράτ Β' (1421-1451), οπότε και πιστεύεται ότι ιδρύθηκε το πρώτο αρματολίκι στην Ελλάδα, αυτό των Θεσσαλικών Αγράφων, λίγες δεκαετίες μετά την κατάκτηση της Θεσσαλίας από τους Οθωμανούς. Ως το τέλος του 17^{ου} αι. οι αρματολοί βοηθούσαν την τουρκική εξουσία, για τη δίωξη των κλεφτών και για την εξασφάλιση της ηρεμίας στις περιοχές των οποίων είχαν αναλάβει τη φρούρηση. Η σχέση των αρματολών με τους Τούρκους, ως τις αρχές του 18^{ου} αι., ήταν σχέση υποταγής, η οποία όμως ήταν συμβατική, αφού, σύντομα, παρουσιάστηκε η πρώτη σαφής αλλαγή, η οποία μετατοπίζει τους αρματολούς, οργανωτικά και εθνικά, από την υποταγή και την υποτέλεια, στην ανεξαρτησία και στην απαρχή μιας όλο και πιο στενής συνεργασίας με τους κλέφτες. Έτσι, τα αρματολίκια, στην τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας, μαζί με τα λημέρια των κλεφτών είναι οι εστίες, που πυρακτώνουν το εθνικό φρόνημα. Σ' αυτά τα λημέρια και τ' αρματολίκια, στήριζε τις ελπίδες του για την εξέγερση ο Ρήγας, ο οποίος, στον «Ύμνο Πατριωτικό της Ελλάδας και όλης της Γραικίας», αναφέρει ονομαστικά τριάντα περίπου κλεφταρματολούς, ως παράδειγμα, που πρέπει να μιμηθούν όλοι οι Έλληνες.¹⁸

Το κλέφτικο τραγούδι αναπτύχθηκε εντελώς ανεξάρτητα απ' όλα τα νέα μορφωτικά ρεύματα και υμνούσε, σε τόνο ηρωικό, γεγονότα και πρόσωπα της αντίστασης εναντίον των Τούρκων, την ελεύθερη ζωή στα βουνά, σε αντίθεση προς τον «προσκυνημένο» κάμπο, όπου ο χριστιανός υποφέρει από την καταπίεση των Τούρκων και τη διπροσωπία των κοτζαμπάσηδων, περιγράφουν την ομαδική ζωή και τους γενναίους συντρόφους, εγκωμιάζουν το όπλο τους που δεν το αποχωρίζονται ούτε τη νύχτα, όταν ξαποσταίνουν, με αμείωτη ετοιμότητα, σε κάποια σπηλιά.

Τα κλέφτικα τραγούδια άσκησαν ουσιαστική επίδραση στην ελληνική ποίηση του 19^{ου} αι., αλλά μόνον από τα χρόνια της επανάστασης και μετά. Ως τότε, έγιναν αντικείμενο θαυμασμού σποραδικά από κάποιους ξένους ταξιδιώτες. Η πρώτη ουσιαστική επαφή των Ελλήνων διανοουμένων με το δημοτικό τραγούδι, το οποίο αποτελεί συνέχεια των ακριτικών τραγουδιών, τα οποία δάνεισαν το υμνητικό τους ύφος, μαζί με τη σχετική θεματογραφία και με ορισμένα σχήματα λόγου στον νέα ηρωικό κύκλο των κλέφτικων τραγουδιών, αρχίζει μόνο μετά τη δημοσίευσή τους από τον Claude Fauriel: *Chants populaires de la Grèce modern* (δύο τόμοι, Παρίσι, 1824-25). Η συλλογή, αφιερωμένη, στο μεγαλύτερό της μέρος, στους κλέφτες βρήκε άμεση απήχηση· μεταφράστηκε στις

κυριότερες ευρωπαϊκές γλώσσες και αποτέλεσε ζωννό κίνητρο του ευρωπαϊκού φιλελληνισμού.¹⁹

Με τη δράση και τα κατορθώματα του Χρήστου Μηλιόνη, του μεγάλου κλεφταρματολού της Ρούμελης, του πραγματικού σταυραετού των βουνών, του αληθινού αετού της Ρούμελης, καθώς τον έκραζαν τα παλληκάρια του, ασχολήθηκαν, ως τα σήμερα, πολλοί ιστορικοί και λογοτέχνες και, πρώτος απ' όλους, ο κορυφαίος πεζογράφος μας. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Ο καθένας, από τη σκοπιά του και τον τρόπο του, έδωσαν διάφορες φάσεις από τη δράση του. Αλλά θέματα, όπως η ηρωική εποχή του αρματολισμού και πρόσωπα όπως ο Χρ. Μηλιόνης δεν εξαντλούνταν ποτέ, δεν έχουν ποτέ τελειωμό, στην ψυχή και στην ιστορία του Έθνους. Ο Χρήστος Μηλιόνης γεννήθηκε στο ορεινό χωριό, Ποτιδάνεια Δωρίδας του Ν. Φωκίδας, πιθανότατα τη δεκαετία του 1720. Σύμφωνα με καταγραμμένες παραδόσεις από τον Καρκαβίτσα, ήταν νεαρός κλέφτης που ανήκε στο σώμα (νταϊφά) του καπετάνιου Σταματάκη Ασφακιανού Κουτρούκη. Μετά από διένεξη του με τον καπετάνιο του, αποχώρησε από την ομάδα και σύστησε δικό του σώμα. Καθώς οι κλεφταρματολοί χρησιμοποιούσαν δική τους σφραγίδα, αυτή του Μηλιόνη βρέθηκε στη Λευκάδα, από τον Π. Λάμπρο. Έφερε ένα πουλί στο πάνω μέρος της, στη μέση το όνομά του: Χρήστος Μηλιόνης και, στο κάτω μέρος τη χρονολογία 1744, χρονολογία συγκρότησης του σώματός του και του διορισμού του ως αρματολού στο αρματολίκι του Βάλτου (Ξηρομέρου), στην πιο απόκεντρη και δασωμένη περιοχή της Δ. Στερεάς, εκεί όπου οι καπετάνιοι των αρματολικιών ήταν οι «πρίγκηπες του τόπου» και θύμιζαν στους κλασικά μορφωμένους ξένους, τους ομηρικούς βασιλιάδες, που είχαν την δύναμη και όχι, όπως στην Πελοπόννησο, οι πρόκριτοι. Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης τοποθετεί χρονικά την ανάληψη του αρματολικίου της Ακαρνανίας, στο μυθιστορηματικό του έργο, γύρω στο 1747. Το 1750 έλαβε μέρος στην επανάσταση, στις περιοχές της Δωρίδας και Παρνασσίδας, κατά των Τούρκων. Μετά τη σύγκρουση στο Λιδωρίκι, ο Μηλιόνης διέφυγε, με τους άνδρες του στον Αμβρακικό και από το 1753 άρχισε να υπηρετεί, ως αρματολός, στην υπηρεσία των Τούρκων.

Η ιστορία του θρυλικού κλεφταρματολού, με το γενναίο αντιστασιακό φρόνημα, διασώθηκε από την προφορική παράδοση, ως δημοτικό τραγούδι²⁰, το οποίο στάθηκε πηγή έμπνευσης για τον Παπαδιαμάντη,

¹⁹¹⁹ Mario Vitti: Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Εκδ. Οδυσσέας και Mario Vitti, Αθήνα 1978, σ. 15 και 150-51.

Παραπομπές:

Θωμάς Πατακωνσταντίνου: Ο κλεφταρματολός Χρ. Μηλιόνης, ο ήρωας που ύμνησε ο Αλ. Παπαδιαμάντης. «Ιστορικά θέματα» τχ. 50, Απρίλιος 2006, σελ. 9, 11, 12, 12-13, 14-16.

²⁰²⁰ Το τραγούδι πρωτοδημοσιεύτηκε από τον Claude Fauriel και ύστερα από τον Ζαμπέλιο, τον Passow, τον Πολίτη κ. άλλους.

που ταύτισε το πρόσωπο του Μηλιόνη με τον συνεχή αγώνα του ελληνισμού.

Τρία πουλάκια κάθονται στη ράχη, στο λημέρι
τόνα τηράει τον Αλμυρό, τ' άλλο κατά το Βάλτο,
το τρίτο το καλλίτερο μοιρολογάει και λέει:
- Κύριέ μου, τι να γίνηκεν ο Χρήστος ο Μηλιόνης.
Ουδέ στο Βάλτο φάνηκεν, ουδέ στην Κρύα Βρύση.
- Μας είπαν πέρα πέρασε κι επήγε προς την Άρτα
κι επήρε σκλάβο τον κατή*** μαζί με δυο αγάδες.
Κι ο Μουσελίμης τ' άκουσε, βαριά του κακοφάνη.
Τον Μαυρομάτην έκραξε και τον Μουχτάρ Κλεισούρα.
- Εσείς αν θέλετε ψωμί, αν θέλετε πρωτάτα,
το Χρήστο να σκοτώσετε, τον καπετάν Μηλιόνη.
Έτσι προστάζ' ο βασιλιάς και μούστειλε «φερμάνι».****

Παρασκευή ξημέρωσε, ποτέ να ν' είχε φέξει
κι ο Σουλεϊμάνης στάλθηκε να πάγη να τον εύρει.
Στον Αλμυρό τον έφτασε κι ως φίλοι φιληθήκαν.
Ολονυχτίς επίνανε όσο να ξημερώσει,
κι όταν έφεξ' η αυγή πέρασαν στα λημέρια.
Κι ο Σουλεϊμάνης φώναξε του καπετάν Μηλιόνη.
- Όσο 'ν' ο Χρήστος ζωντανός, Τούρκους δεν προσκυνάει.

Με το τουφέκι ετρέξανε ο ένας να φάει τον άλλον.
Φωτιάν εδώσαν στη φωτιά, πέφτουν κι οι δυο στον τόπο.

Στο πρώτο μέρος του διηγήματος, δίνεται μια μυθιστορηματική αναπαράσταση της ζωής και της εποχής του Χρ. Μηλιόνη. Ιστορία, φαντασία, μύθος και παράδοση συνεργάζονται και αλληλοσυμπληρώνονται, για να δοθεί μια πληρέστερη εικόνα της ζωής και της εποχής της κλεφτουριάς. Ο συγγραφέας αξιοποιεί περισσότερο τη λαϊκή παράδοση, χωρίς ν' απομακρύνεται από την ιστορία. Ο πυρήνας του διηγήματος του Παπαδιαμάντη παρουσιάζει την εισβολή, στην Άρτα, του Μηλιόνη, την απαγωγή του καδή και των δύο αγάδων, το κυνήγημα του Μηλιόνη, την αποστολή του Σουλεϊμάνη, ο οποίος ήταν βλάμης (αδελφοποιτός = πρόσωπο με το οποίο κάποιος έχει γίνει αδελφός, σε ειδική τελετή στην οποία αναμειγνύουν το αίμα τους ή δίνουν όρκους αμοιβαίας υποστήριξης), τη συνευωχία (γλέντι με τραγούδι και φαγοπότι). Μηλιόνη και Σουλεϊμάνη στον Αλμυρό, την εξομολόγηση του

**** κατής ή καδής: Τούρκος δικαστής που έκρινε οικογενειακές υποθέσεις (ιεροδικαστής).

***** Διάταγμα του σουλτάνου.

Σουλειϊμάνη στον Μηλιόνη και την προτροπή του να παραδοθεί και, τέλος, τη μονομαχία και τον θάνατο και των δυο μαζί. Απ' αυτόν τον πυρήνα ξεκινώντας ο Παπαδιαμάντης μάς έδωσε έναν ολόκληρο κόσμο, με την ψυχολογία των προσώπων, την ηρωική ατμόσφαιρα της εποχής, την τρομάρα της σκλαβιάς. Αρχίζει με την απαγωγή της κόρης, βαφτισιμιάς του Μηλιόνη, από τον Χαλήλ αγά και, σηκώνοντας την αυλαία μιας ολόκληρης εποχής, με την ατμόσφαιρά της, παρενθέτει δικά του (που δεν είναι ιστορικά αλλά γίνονται τέτοια, γιατί είναι πραγματικά, βγαλμένα, δηλ., από την ιστορική και ανθρώπινη ψυχολογία) πρόσωπα, σκηνές, επεισόδια και περιστατικά, δίνει ατμόσφαιρα, εσωτερική αναγκαιότητα στη διήγησή του, σύγκρουση αισθημάτων και παθών, τύπους ανθρώπων αληθινών, όπως της σκλάβας του Χαλήλ αγά, του Σουλειϊμάνη, της Βασίλως, του Χαλήλ αγά, του προδότη Καμπόσου, του ηρωικού Χρ. Μηλιόνη, της πονεμένης μητέρας, της σκλαβωμένης αγροτιάς, αναστηλώνοντας έτσι δημιουργικά, το μεγαλείο της αντίστασης και του ηρωισμού, που παλεύει, περικυκλωμένος από τον πολυδύναμο δυνάστη, για τη λευτεριά.²¹

Η υπόθεση έχει, σε γενικές γραμμές, ως εξής: Ο αγάς της Άρτας, Χαλήλ, απήγαγε, με δόλιο τρόπο, μια Ξηρομερίτισσα, τη Βασίλω, αναδεκτή (βαφτισιμιά) του Μηλιόνη. Ο καδής της Άρτας αθώωσε τον απαγωγέα, όμως ο καδής μετατέθηκε από τους ανωτέρους του στην Πάτρα. Λόγω ανέμων, προσορμίστηκε στο λιμάνι Μπελήμπεη (στον Αμβρακικό κόλπο) κι εγκαταστάθηκε, προσωρινά, σ' ένα σπίτι του Μητροπολίτη Άρτας. Εκεί, αιφνιδίως, τον επισκέφθηκε ο Μηλιόνης μαζί με τον οπλαρχηγό του Βάλτου, Μήτσο Τσεκούρα, κάτι που τρόμαξε τον καδή. Όμως, αφού τον καθησύχασαν, την επομένη ο καδής αναχώρησε με το πλοίο του, αλλά συνελήφθη από πλοιάρια του Χρ. Μηλιόνη και οδηγήθηκε στο χωριό Αγά της Πάργας. Η τουρκική πλευρά αντέδρασε αμέσως, στέλνοντας τον μπουλούκμπαση, Χουσεϊν Μπισμπίκη και μερικούς προκρίτους του Ξηρομέρου, ενώ ζήτησε και τη βοήθεια των Βενετών. Ο Μηλιόνης ζήτησε χίλια τζεκίνια,***** για να απελευθερώσει τον καδή και τους δυο αγάδες και απαίτησε τον επαναδιορισμό του ως αρματολού του Ξηρομέρου. Οι Τούρκοι αντιπρότειναν τριακόσια τζεκίνια και τον επαναδιορισμό του. Αρχικά, κατέληξαν σε συμφωνία και ενώ ο Μηλιόνης έφτανε στην Πρέβεζα, για άγνωστο λόγο, υπαναχώρησε και αύξησε το αντίτιμο της απελευθέρωσης σε 560 τζεκίνια. Τελικά, με τη μεσολάβηση των Βενετών, δέχτηκαν οι Τούρκοι και απελευθερώθηκαν ο καδής και οι δυο αγάδες.

21²¹ Αλ. Παπαδιαμάντη Άπαντα, Εκδ. οίκος Χρ. Γιοβάνης, τόμος δεύτερος, Επιμέλεια Γ. Βαλέτα, Αθήνα, 1972.

***** τζεκίνι, τζικίνιο, τζικίνη, τσεκίνη: χρυσό βενετσιάνικο νόμισμα της εποχής. (1 τσεκίνη=12 φράγκα).

Από την αλληλογραφία μεταξύ Τούρκων αξιωματούχων του Ξηρομέρου, πληροφορούμαστε πως ήταν στις προθέσεις των τουρκικών αρχών της περιοχής να συλλάβουν κάθε καπετάνιο ανυπότακτο. Έτσι, ο μουσελίμης (επίτροπος του πασά) της Άρτας κάλεσε τον Έλληνα προεστό, Μαυρομάτη και τον δερβέναγα, Μουχτάρ Κλεισούρα, και τους απείλησε ότι θα τους πάρει τα κεφάλια αν δεν φροντίσουν να σκοτωθεί ο Μηλιόνης. Οι δυο τους βρέθηκαν σε απόγνωση: Ούτε ήταν εύκολο να δολοφονηθεί ο οπλαρχηγός ούτε καν ήταν απλή υπόθεση να τον πλησιάσουν. Θυμήθηκαν ότι ο Μηλιόνης είχε βλάμη τον Αλβανό Σουλεϊμάνη. Μόνον εκείνος θα μπορούσε να τον πλησιάσει. Τον εντόπισαν και του έταξαν μεγάλη αμοιβή αν κατόρθωνε να σκοτώσει τον βλάμη του. Εκείνος δέχτηκε. Συναντήθηκαν στην περιοχή του Αλμυρού (κοντά στον Βόλο). Ο Μηλιόνης χάρηκε, που τον είδε, του έστρωσε τραπέζι και ζήτησε να τους φέρουν καλό κρασί. Όσο περνούσε η ώρα, τόσο οι τύψεις βασάνιζαν τον Σουλεϊμάνη. Στο τέλος, δεν άντεξε και του τα είπε όλα. Για να μην πάει άδικα το ταξίδι του, ζήτησε από τον Μηλιόνη να παραδοθεί. Φυσικά εκείνος αρνήθηκε να προσκυνήσει Τούρκο. Λόγο στο λόγο, αποφάσισαν να λύσουν τη διαφορά με μονομαχία, την οποία δεν περιγράφει ο Παπαδιαμάντης, αλλά κλείνει απότομα με τους δυο τελευταίους στίχους του δημοτικού τραγουδιού:

.....
Με το τουφέκι τρέξανε ένας να φάει τον άλλο
φωτιάν εδώκαν στη φωτιά, πέφτουν κι οι δυο στον τόπο.

Κι ύστερα, ο επίλογος: «Και ούτως, ο τε προδότης της φιλίας και ο απαράμιλλος μαχητής των ορέων, έσχον (είχαν) κοινόν τον πότμον..... και έβρεξαν δια του αίματός των, το αυτό έδαφος».

Έτσι, η ιστορία συναπαντήθηκε με τη λογοτεχνία στα δασωμένα λημέρια του Ξηρομέρου και πλάσθηκε το διήγημα – έπος **Χρήστος Μηλιόνης**, ένα διήγημα δουλεμένο και ζωντανό, έργο μελέτης και δημιουργίας, έργο που αναπλάθει **ιστορικά** την ιστορία και την κάνει ζωή, χωρίς να την παραποιεί, χωρίς να την παραβιάζει, δίνοντάς μας το χρονικό της τουρκοκρατίας, μέσα από τον βαθύτερο δραματισμό της.

Πεμπτουσία της νεώτερης Ιστορίας μας είναι η Επανάσταση του 1821, που πρέπει, οπωσδήποτε, να γνωρίζουμε, γιατί τότε μόνον θα κατανοήσουμε, σε όλο το πλάτος και το βάθος, το μεγαλείο του λαού μας, την αξία της πατρίδας μας, αλλά και τη ρίζα των κακών, που, ακόμη, βιώνουμε ως κράτος και ως κοινωνία.

Το 1821 αποτελεί ορόσημο – ωρίμανση των πραγμάτων. Μέχρι τότε, οι Έλληνες δεν είχαν κράτος να απελευθερώσουν. Άρα ο αγώνας απέβλεπε στην απελευθέρωση του Ελληνικού Έθνους και, στη συνέχεια,

***** πότμος: ό,τι πέσει, ό,τι λάχει στον καθένα, η μοίρα, η τύχη, το πεπρωμένο.

στη δημιουργία Ελληνικού Κράτους, σύμφωνα με τα πρότυπα των εθνικών κρατών, που είχαν αρχίσει να δημιουργούνται, στην Ευρώπη του Διαφωτισμού και της Βιομηχανικής επανάστασης, στην Ευρώπη των Εθνικών διεκδικήσεων και εθνικών επαναστάσεων, στην Ευρώπη όπου κυριαρχούσε η αρχή των εθνικών επαναστάσεων, στην Ευρώπη όπου κυριαρχούσε η αρχή των εθνοτήτων και πρέσβευε ότι κάθε έθνος πρέπει να κατοικεί στο δικό του κράτος.

Η επανάσταση άρχισε όχι το 1821, αλλά δυο αιώνες ενωρίτερα, όταν οι Έλληνες της διασποράς, έμποροι, Διδάσκαλοι του Γένους, δημιουργοί του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπως ο Ρήγας, ο Κοραΐς, ενστερνίσθηκαν τις ιδέες οι οποίες επικρατούσαν στην Ευρώπη και τις μεταλαμπάδευσαν στην Ελλάδα. Και οι Έλληνες, έχοντας πλήρη συναίσθηση της Εθνικής τους υπόστασης, διότι: «Το ελληνικόν εόν (ον) όμαιμον τε και ομόγλωσσον και θεών ιδρύματα κοινά και θυσίαι, ήθεα (ήθη) τε ομότροπα», όπως διακηρύττει ο Ηρόδοτος, (Ουρανία, εδάφ. 144-14-16) δια στόματος Αθηναίων,²² απέκτησαν αντίληψη της ταυτότητάς τους και, ταυτόχρονα, της διαφορετικότητάς τους και της κοινής τους εθνικής καταγωγής.

Γι' αυτήν την εθνική ταυτότητα, λοιπόν, πάλεψαν, στην αρχή, οι Έλληνες, το 1821, μπολιασμένοι από τις εξελίξεις στην υπόλοιπη Ευρώπη· αποφάσισαν ν' αγωνιστούν για την ελευθερία τους ως Έθνος και για τη συγκρότησή τους σε Εθνικό κράτος, στη συνέχεια.

Η επανάσταση ξεκίνησε, όταν ομόθρησκοι λαοί, όπως οι Ρώσοι, ήδη από το 1770 με τα Ορλωφικά, επιχείρησαν τις πρώτες επαναστατικές κινήσεις, για την απελευθέρωσή μας, όταν οι Έλληνες των Παραδουναβίων περιοχών (Βλαχίας, Μολδαβίας) δημιούργησαν τον πυρήνα της Φιλικής Εταιρείας, η οποία έμελλε ν' αποτελέσει την ψυχή της Επανάστασης, όταν ο Υψηλάντης, ήδη, από τον Φεβρουάριο του 1821, ξεκίνησε από το Ιάσιο, για να συγκροτήσει στρατό για την απελευθέρωση της πατρίδας.

Το θεμελιώδες στοιχείο της επανάστασης του '21, που την διαφοροποιεί από τις πολλές μικρότερες εξεγέρσεις που προηγήθηκαν είναι ότι, τώρα πλέον, οι Έλληνες έπαυσαν να περιμένουν την απελευθέρωσή τους από τους ξένους. Επικράτησε μια άλλη αντίληψη στην οποία συνέβαλε και η Φιλική Εταιρεία πως η ελευθερία θα προέλθει

²² Η ρήση αυτή, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος, ήταν η απάντηση των Αθηναίων στους Λακεδαιμονίους, όταν οι τελευταίοι (Λακεδαιμόνιοι) τους ζήτησαν να μη συνθηκολογήσουν με τους Πέρσες, μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας (480 π.Χ.). Οι Αθηναίοι, αφού απέρριψαν την πρόταση των Περσών, απάντησαν στους Λακεδαιμονίους ότι μια συνθηκολόγηση με τους Πέρσες ήταν απολύτως αδιανόητη. Ανάμεσα στα άλλα, είπαν τα εξής: Είναι πολλά και μεγάλα αυτά που μας εμποδίζουν να συνθηκολογήσουμε, έστω κι αν το θέλαμε: «Πρώτα και πάνω απ' όλα, τα αγάλματα και οι ναοί των θεών που πυρπολήθηκαν κι ερειπώθηκαν... και κατόπιν ο ελληνικός κόσμος, ένας κόσμος που στις φλέβες του κυλά το ίδιο αίμα (όμαιμον) και που μιλά την ίδια γλώσσα (ομόγλωσσον) κι έχει κοινά λατρευτικά κέντρα των θεών και θυσίες και ήθη ίδια και απαράλλαχτα...

από τις δικές μας δυνάμεις, τις ελληνικές και όχι από την «φιλανθρωπίαν των Χριστιανών βασιλέων». Ανέλαβαν, δηλαδή, την ευθύνη της απελευθέρωσής τους, πλήρως και την έφεραν «εις πέρας», παρά τις παλινδρομήσεις, με παράγοντες την ηθική τους υπεροχή, τη συμβολή της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας, την παιδεία τους, το ναυτικό τους και τον μηχανισμό της Φιλικής Εταιρείας, που προετοίμασαν ιδεολογικά την επανάσταση. Φυσικά, ένας παράγοντας του οποίου η προσφορά δεν είναι δυνατόν να αποσιωπηθεί είναι οι αδιάλειπτοι αγώνες αντιστάσεως, με «επί κεφαλής» τους κλέφτες και τους αρματολούς, οι οποίοι, πριν από την Άλωση κιόλας, βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τον κατακτητή και οι οποίοι καθάρισαν εντελώς τον ρύπο του ραγιαδισμού και συντέλεσαν στην ηθική αναγέννηση του Έθνους. Μέσα σ' αυτήν την ατμόσφαιρα, ανατράφηκαν τα παιδιά των ορεινών περιοχών και γενικότερα της Ελλάδας. Γι' αυτό, δεν είναι καθόλου παράξενο που οι ανυπότακτοι εκείνοι άνδρες έλαμψαν μέσα στη θερμή φαντασία του τυραννισμένου λαού κι έγιναν ινδάλματα, δεν είναι παράξενο που ο λαός δημιούργησε τον μύθο του παλληκαριού, που δίπλα στον ραγιά έπλασε τη μορφή του ιδανικού νέου της εποχής, τη μορφή που ενσαρκώνει τα αισθήματα της αντρίκειας περηφάνιας, της δικαιοσύνης, της συμπάθειας προς τους καταπιεσμένους και της αδίστακτης και αδιάλλακτης αντίστασης εναντίον των κατακτητών, που κρύβει ακόμη, ως σήμερα, πολύ φως από το παρελθόν. Και ο θαυμασμός του ελληνικού λαού έγινε τραγούδι ηρωικό, το ξακουστό κλέφτικο τραγούδι, που, με τον αρρενωπό τόνο του, ικανοποιούσε, κάπως, την τραυματισμένη ψυχή του σκλάβου, σκόρπιζε τον ενθουσιασμό κι έκανε τη σκλαβιά αβάσταχτη, με λίγα λόγια, μόρφωνε ελευθέρους ανθρώπους.²³

Καμιά χώρα δεν μπορεί να υπάρξει στον χώρο και στον χρόνο, εάν δεν στηρίζεται σε κάποιο ηθικό ιδεολόγημα, που αντλεί την ισχύ του, από την ιστορία και το παρελθόν. Παρακαταθήκη για τις γενιές που έρχονται είναι η Ιστορία, οι μνήμες, η παράδοση. Η μνήμη είναι αυτή, που συγκροτεί την ταυτότητά μας, αυτή είναι που κρατά ζωντανό ό,τι αξίζει να θυμόμαστε. Ο Ισπανός φιλόσοφος, Σανταγιάνα, είπε:

- «Ένας λαός, που δεν ξέρει την Ιστορία του, είναι υποχρεωμένος να την ξαναζήσει με όλη την οδύνη, τη δυστυχία και τα πισωγυρίσματα που μπορεί να σημαίνει αυτό. Ο δικός μας, Ευριπίδης, θεωρεί μακάριον αυτόν που κατέχει την Ιστορία.

²³²³ Απόστολος Βακαλόπουλος: Ανιχνεύοντας την εθνική μας ταυτότητα. Επιμέλεια παρουσίασης: Πυθείς.

*«Ὀλβιος· ὅστις της Ιστορίας ἔσχε μάθησιν, μήτε πολιτῶν ἐπὶ πημοσύνην· μήτ' εἰς ἀδίκους πράξεις ορμών, ἀλλ' ἀθανάτου καθορῶν φύσεως κόσμον ἀγήρων,*** πῃ τε συνέστη καὶ ὅπη καὶ ὅπως, τοῖς μελέθημα**** προσίζεις²⁴: προσκολλάται».*

- «Πραγματικά ευτυχισμένος (πλούσιος) είναι εκείνος που διδάχτηκε πώς να ερευνά συστηματικά τον κόσμο, χωρίς να επιδιώκει τη συμφορά και των συμπολιτῶν του και χωρίς να επιδίδεται σε άδικες πράξεις, αλλά απολαμβάνοντας, με τη νόησή του, την αγέραστη κοσμική τάξη της αθάνατης φύσεως, με ποιόν τρόπο αυτή δημιουργήθηκε και για ποιον σκοπό και πως ακριβώς. Στο μυαλό ενός τέτοιου είδους ανθρώπου ουδέποτε προσκολλάται η μέριμνα για αισχροές πράξεις».

Μακάριος, λοιπόν, όποιος κατέχει την Ιστορία. Ακόμη πιο ευτυχής, θα συμπλήρωνα, όποιος κατέχει και την ιστορία της Ιστορίας, την πολυπρισματικότητά της, τις πολλές οπτικές γωνίες, κάτω από τις οποίες βλέπει, κρίνει, αξιολογεί ο κάθε ιστορικός κάποιο γεγονός ή κάποιον, λ.χ. πολιτικό. Κάποιοι ξένοι, κυρίως, ιστορικοί χαρακτηρίζουν τους στίχους αυτούς του Ευριπίδη ως έναν από τους «μακαρισμούς» του. Ίσως όμως και να υποκρύπτουν την προτροπή: «Μάθετε Ιστορία», γιατί, φρονούμε ότι η σημασία αυτής της γνώσης πολλαπλασιάζεται στους δύσκολους καιρούς που ζούμε, διότι, μέσα από τη γνώση της Ιστορίας, θα μπορέσουμε να επανακτήσουμε την τόσο αναγκαία εθνική μας αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμησή μας ως λαός.

Η ελληνική Ιστορία έχει θησαυρούς, οι οποίοι περιμένουν, καρτερικά, την αξιοποίησή τους από τη λογοτεχνία. Τον δρόμο και τη μέθοδο της δημιουργικής γραφής, που εμπνέεται από το παρελθόν, μας τον δείχνει ο Παπαδιαμάντης, ο οποίος μιλά στο παρόν και ατενίζει το μέλλον.

Αν δεν διαβάζουμε Ιστορία, ας διαβάζουμε καλό ιστορικό μυθιστόρημα. Είναι ό,τι πιο χρήσιμο, εποικοδομητικό και ευχάριστο μπορούμε να κάνουμε για τον εαυτό μας.²⁵

* * ὀλβιος: ευτυχής, ευδαίμων, ὀλβος: ουσ. η ευτυχία, η οποία προέρχεται από τύχη αγαθή και συνδυάζεται με τον πλούτο.

*** πημοσύνη: συμφορά

**** αγήρων: ο πάντα νέος, ο αθάνατος.

***** μελέθημα και μελέδημα: μέριμνα, φροντίδα.

²⁴ Euripides, fragment 910 (tr. Christopher Collard and Martin Groppe).

Source: Laudator temporis Acti: Some Euripidean Macarisms, "last edit: 11 Nov., 2014, 02:48:13 by Billberg 23".

²⁵ Θεόδ. Παπαθεοδώρου: Η Ιστορία και το Μυθιστόρημα. Κοινοπ.: Tweet.